

„Átutazóban az állomáson és megéheztén, azon töprengve, mit is ehetnék, nem tudtam böjtös ételt beszerezni. Duhov diakónus.”

„Azt zabáld, amit adnak!”

„Aki megtalálja bőr szivartárcámat, aggya le Andrej Jegoricsnak, a pénztárosnak.”

„Minthogy kirúgnak az állásomból, állítólagos részegeskedésem miatt, hát kijelentem, hogy maguk mind gazemberek és tolvajok. Kozmogyemjanszkij távirász.”

„Jótékonyssággal jeleskedjete!”

„Kátyenka, örülten szeretem!”

„Kéretik a nem hivatalos közlemények panaszkönyvbe írását mellőzni. Az állomásfőnök nevében: Ivanov VII.”

„Hiába vagy hetedik, akkor is hülye vagy.”

Vajda Miklós

EGY ÉRZELMES SZOBRÁSZ

Fekete Tamás

Lehet egy szobor érzelmes? Nem úgy persze, ahogy a bús temetői giccsek, hanem úgy, hogy nem azonnal az esztétikai érzékemet érinti meg, hanem máris meghat, elérzékenyít, még mielőtt ráeszmélek, hogy tárgyi műalkotást nézek? Mégpedig egy szobrot.

Létezik érzelmes szobor, csak talán addig még nem találkoztam ilyenrel. Aztán hirtelen egész sorozatot láttam belőle.

Merőben újszerű élmény volt, és Fekete Tamás műtermében éltem át először, valamikor a hetvenes évek közepén. A méltatlanul máris elfelejtett regényíró, Szász Imre lakásán ismerkedtünk meg nagy társaságban, és a barátságok alkímiája percek alatt közel erősen bennünket egymáshoz. Egykorúak voltunk, sorsunkban számos közös, még több erősen különböző vonás rejlett, ami érdekelt mindkettőnket, továbbá imádtuk a zenét, utáltuk a rendszert, és kíváncsiak voltunk a másokra – bőven elég egy barátság alapjának. Az első műterem-látogatás Tamásnál, a Veress Pálné utcában felejtethetlen emlék. Csöngetésemre két kutya és Morvai Zsuzsa, Tamás csupa élet keramikus felesége lépett elő. Mögötte elektromos kemence, bebugyolált agyagtömbök, mázak, korong, szerszámok, a padlón étetésre váró vagy már kiegészített, jellegzetes kék-zöld figurácskák, tálak, hamutartók, csészek sorokba rendezett hada a padlóra terített újságpapíron. Ez némileg magyarázta azt, amit pár perc múlva Tamás műtermében láttam. Az általam ismert szobrászfeleségek: Ferenczy Bébiné és Borsos Miklósné férjük művészetének szentelték életüket, nyugalmat, rendet, tisztaságot, kényelmet teremtettek az alkotáshoz. Zsuzsa, maga is szuverén művész, bár éppen áttérőben a nagybani termelésre, egy elég sok kellékkel, hulladékkal, kosszal, porral járó műfaj befutott képviselője, a maga külön világában élt. Tamásét Tamásra hagyta.

Alighogy a két némán fontoskodó kutya kíséretében Tamás műtermébe léptem, máris megfogott és meghatott egy magában álldogáló, érzelmes szobor. A MAMA. Ott állt a fal

mellett, szerényen, szomorúan, magányosan, akár egy gótikus szent a katedrális félre-eső sarkában, mint aki már megbékélt a sorsával, ami nem más, mint a múlttá válás, a folytonos távolodás, a feledés. Vagy az is lehet, hogy éppenséggel abból jött most elő a kedvemért. Még a címét sem tudtam, és valami máris azt súgta, hogy ez a szobor nem „egy öregasszony”, hanem konkrétan és személyesen a Mama. Az életnagyságú, egész alakos, fényesre csiszolt felületű, okkersárga faszobor valósággal mesél az életéről. A megadóan lehajtott fej a koszorúban köré tekert hajjal, a beesett, lemondó kifejezésű, portrét sejtető keserű arc, amelyen valami bölcs, archaikus mosolyféle is rémlik, a keskeny, csapott vállú, szálegyenes, vézna, már-már kubista alak, a két kinyújtott karon csüngő, egymást közepén érintő, aránytalanul nagy kéz, a kabát alól kinyúló hosszú szoknya alatt az öregasszonyosan csámpás láb látványa szíven ütött. Percekig bámultam ezt a remeklést. Később visszatértem hozzá, és akkor úgy láttam, hogy kissé inkább olyan, mint egy tapintatos koldusasszony vagy mint egy mártír. A szobrász úgy ábrázolta az anyját, gondoltam, hogy mint neki, nekem is elsősorban sajnálnom kelljen – de az vesse rá az első követ, aki tárgyilagosan érez az anyja iránt.

Anyám elegánsan tudott nyomorogni – jegyezte meg a szobrász egy másik alkalommal, mikor megint a MAMÁ-t nézegettem. Mindig visszatértem a MAMÁ-hoz, valahányszor fölmentem Tamáshoz. Én bizony az eleganciának nyomát sem láttam ezen az ábrázoláson. Sem a ruházatában, sem a tartásában, sem a sejthető személyiségében. A gyászban, a lemondásban, az alkalmazkodásban, a helytállásban, a nyomorgásban persze lehetett, és nyilván volt is, a fia szemében elegáns. Tamás apja zsidó volt, tudtam meg, '44-ben elvitték, és nem jött haza többé. A kamasz fiú utolsó emléke róla az, hogy valahol kinyúlik a keze egy szögesdrót kerítésen, és átadja neki a gyűrűjét. A gyűrűt Tamás haláláig az íróasztalán tartotta, de sohasem húzta az ujjára.

A Mama egyedül nevelte föl a fiát – és ezt valahogy nyilván elegánsan művelte, akár a nyomorgást, de Tamás hozzátette, hogy a sok nélkülözésben végül megkeményedett és fukarrá vált, akkor is garaszkodott, mikor már nem kellett. A bujkálás, az ostrom, a Rákosi-korszak adta Tamás neveltetésének a hátterét – akár a magamét. Később aztán megismerkedtem az apa alakjával is, amely a szobrásznak egy másik korszakában testesült meg, teljesen más felfogásban, mint a Mama.

A MAMA gesztustalan, statikus nyugalma kiáltó ellentétben állt a műteremnek használt jókora középső utcai szoba megdöbbentő káoszával. Egy kaotikus összeszerelő műhelyben álltam, ahonnan időnként kész műalkotások gördülnek ki. A szoba közepén, forgatható posztamensen az éppen munkában levő szobor állt, szemérmesen letakarva. Körülötte esztergapad, fűrő-, köszűrő-, marógépek, hegesztőfelszerelés, satu, hatalmas kesztyűk, arcvédő pajzs, ormótlan vágó-, csípő-, véső-, ütő-, szűrő-, csiszoló-, reszelőalkalmosságok hada, különféle célú lámpák kábeleinek lógó és kúszó liánjai, kisebb kéziszerszámok tömege a munkapadokon szétdobálva. Túlcsorduló hamutartók, vázlatrajzok kallódó tekercei, piszkos poharak szerteszét, a zord és durva szerszámok közt szelíden megbúvó ceruzák, golyóstollak, körzők, mérőeszközök és meglehetősen por, kosz mindenütt. A falak mentén, Salgó-polcok emeletein kész, régebbi munkák.

Percekig tartott, amíg kissé riadtan befogadtam a látványt, és kisütöttem, hogyan reagáljak rá. Ahogy aztán idővel megismertem Tamás fiatalságát és tanulóéveit, megértettem – a személyiségére egyáltalán nem jellemző rendetlenséget és koszt nem annyira, de a szerelőműhely-jelleget igen. Mint „polgári elemet”, Tamást nem vették föl a Főiskolára – mint ahogy ugyanezért engem is csak nagy nehezen az egyetemre. Középkolai tanára meglátta benne a tehetséget, és rajzolásra buzdította. De kenyeret

kellett keresnie. Darukezelőként dolgozott, majd kitanulta a műszaki fotózást. 1951-ben behívták katonának. Szerencséje volt: életmentésért jutalmul tisztiiskolára küldték. Leszerelése után egy nagy gyárban helyezkedett el. 1956-ban tiszti képzettségével segítette a harcoló felkelőket, amiért – megint szerencséje volt – megfosztották nyilván nem nagyon vágyott tiszti rangjától, és ezzel megúszta a börtönt. A gyárban idővel szerszámkészítő lett belőle, majd konstruktórré lépett elő, és kitanulta a különféle fémek természetét és megmunkálásának technikáit. Sikerült a származási hátrányból olyan előnyt kovácsolnia, olyan tudást szereznie, amit a Főiskolán ilyen töménységben nyilván nem kapott volna meg. Könnyedén megszerezhetett volna hozzá bármilyen komoly műszaki diplomát, válhatott volna belőle kiváló műszaki ember, de ő habozás nélkül a művészet felé indult. Útja a munkásosztály művelődését elősegítő akkori tanfolyamok egyikéből, egy képzőművészeti szakkörből elvezette a korszak fontos intézményének, a Fiatal Művészek Klubjának tagságáig. Ott a fiatal képzőművészek – persze cenzúrázott és korlátozott – kiállítási lehetőséget is találtak. Tamás kitűnő művészekről tanult. A leg-erősebb hatást, mesélte, a kor legnagyobb magyar szobrásza, a már klasszicistává érett Ferenczy Béni műve, sugárzó intellektuális és morális tartalma gyakorolta rá. Ebben is találkozunk.

Beszédében, egész habitusában végig megmaradt a kétkezi munkás, a nélkülözéshez szokott és az anyaggal, bármiféle anyaggal és műszaki problémával megküzdeni képes, kemény, sőt mokány férfi. Minden helyzetben föltaálta magát, határozottságával, közvetlenségével, humorával mindig áthidalta a kínos pillanatokot. Mondhatnám macsónak is; szerette és fiatal korában elég nagy számban fogyasztotta a nőket. Ezt a Tamás kalandos amerikai útjáról írt könnyed, szellemes Szász Imre-kisregényből tudtam meg. Magam is láttam, hogy elképesztő mennyiségű tömény alkoholt tud meginni, de nem igazán rúg be tőle, csak megnyílik, többet beszél a szokottnál, néha kissé agresszívvé válik, máskor kedves és lágy lesz, vallomások. Közel hajolva mondott az embernek valami nagyon komolyat, aztán kellemetlenül hosszán, mélyen, szúrósan a szemébe nézett, majd harsányan elröhögte magát. Öltözködése is a munkást mutatta: sohasem láttam zakóban, nyakkendőben; mindig színes ingben-mellényben járt, és hajadonfőtt, télen valamilyen hotelportás-tányérsapkában, hosszú sállal. Jobb csuklóján széles, vörösbar-na bőrpántot viselt. Remek mesélő volt, tréfálgató, hangos, trágár. Nem az öncélú és bosszantó, nem is a primitíven ízléstelen, hanem a mulatságos fajta és a nyomatékosító célú trágárság volt az övé. Művészi fokon, hosszán tudott káromkodni, mintha mesélne.

Hallgattam, kérdeztem és néztem, ahogy beszélgetés közben zavartalanul, célratörően dolgozik. Mint már annak idején, Csernus Tibor műtermében is, ahol 1955-ben a HÁROM LEKTOR című, hírhedtté vált remek festmény készült (Domokos Mátyás, Réz Pál meg én vagyunk láthatók rajta), aztán pedig Ferenczy Béni műtermében számtalan alkalommal, megirigyeltem a képzőművészek munkájának természetét. Egy szobrászt vagy festőt nézni lehet, ahogy dolgozik, nem zavarja, ha mások is jelen vannak, és figyelik őt – bár kivételek nyilván akadnak. Láthatjuk, miből, mivel és hogyan készül a mű. A művész körül ott vannak az anyagai, a szerszámjai, előtte alkalmasint a modell vagy látvány, amit végül majd az ő elképzelése szerint fogunk látni. És mindeközben, ha úgy tartja kedve, dudorászik vagy fütyörészik, akár a szobafestők, vagy lazán beszélget, mesél, vagy zenét hallgat – látszólag csak a kezével dolgozik. A kétkezi munka megnyugtató, feszültségoldó, azonnali sikerélménnyel jár, vélhetné az ember, tisztán és pusztán technikai természetű. Ráadásul a végeredmény, az anyagban megvalósult

mű, azonnal látható, akár egyetlen pillantással is befogadható vagy körüljárható és tapintható.

O, sancta manualitas! – gondoltam mindig. Irigylésre méltó pálya! Bezzeg az író. Nem is beszélve a kétfelé bandzsítni kénytelen műfordítóról.

Egy jó nagy, büdös túrót, mondta Tamás esztergálás közben, és fújtatott egyet mérgeben. Tudod, hány évig forgattam a fejemben például a MAMÁ-t, mire hozzáfogtam, és akkor egyből meg is csináltam?, kérdezte, de aztán nem mondta meg, hány évig. Néha könnyen megy, néha kurvára nehéz a szülés. Mire nekiesem az anyagnak, folytatta, már szinte kész a szobrom, csak meg kell találnom benne. Az már a manuális része a dolognak. Gyorsan megnyugtattam, hogy persze, tudom én, csak hát szabad legyen irigyelnem a látszólagos nyugalmát, a biztonságát, a manualitását – én már csak ilyen vagyok. Fejben nagyjából megvan, amit akarok, de nekem egy üres papírral kell szembenéznem, és mást nem tehetek, mint azt, hogy írok rá. Hiába keresném benne a művet. Tamás nagyot röhögött. Még azt is hozzátettem – tudva persze, mekkora szamárság –, hogy mikor Csernust, Ferenczy Bénit, Borsost néztem munka közben, az volt az érzésem, hogy egyenesen hálásak a társaságért, mintha csak unnák a magányban folytatott alkotómunkát. Ahogy azt a kis Móricka elképzeli, mondta Tamás. Aztán röhögcsélve, egymásra licitálva elkezdtek sorolni, mi minden heverne egy író körül, ha láthatóvá lenne az élményvilág, amelyből dolgozott. Vagy mondjuk, ha látnánk a nyersanyagot, amiből a HALÁL VELENCÉBEN, AZ ÁTVÁLTOZÁS vagy a KARENINA ANNA vagy egy nagy vers, például az ÓDA készült. Egy Shakespeare-szonett – amögött is mi minden rejlik! Tamás, aki irodalmilag is művelt volt, mindig odahelyezett – helyesen és igen konkrétan – a virtuális nyersanyagtömegbe jókora adagot a nemi élet köréből. Közben járt a keze, alakult a műve, láthatóan nagyon tudta, hogy mit akar és hogyan. Röhögött, mikor azt mondtam neki, hogy ő maga az élő példa, hiszen lám, most is milyen jól mulat alkotás közben.

Tovább provokáltam, kíváncsian, hogy mit fog válaszolni. Diákkoromban sokat foglalkoztatott egy odavetett, ki nem fejtett gondolat, amelyet talán Kosztolányinál olvastam valahol. A forrás nem biztos, de a gondolat lényege az volt, hogy őt elsősorban az időt leképező művészetek alkotásai fogják meg és érdeklik, írta: a vers, az elbeszélés, a zene, a dráma. Mindegyik műnek eleje van és vége, akár az életnek. Kiindul az időben valahonnan, aztán mindenféle kitérő, meglepetés, vargabetű után megérkezik valahová, és véget ér, miközben nagy adag időt és életet is hoz magával. Akaratlanul és észrevétlenül emlékeztet rá, tudatosítja bennünk, hogy meghalunk. Ezzel szemben a festmény, a szobor, az épület mozdulatlanul áll az időben, nélkülözi a valahonnan valahová narratív és meglepetéses jellegét, a vég, a mulandóság, a halál dimenzióját. Ezt a *memento morit*. Nem halad sehonnan sehová, *van*, mozdulatlan és változatlan. Akár egy hegy vagy egy axióma. Nem tükrözi, mert nem tudja, nem is akarja tükrözni az időt.

Az anyja rút, vérvörös, kénköves valagát annak, aki ezt a hülyeséget kitalálta, jegyezte meg Tamás, de nem hagyta abba a munkát. Nem hinném, hogy Kosztolányi volt, ő sokkal okosabb annál.

Kellett nekem éppen egy szobrásznak, ráadásul munka közben, előadni ezt a teóriát.

Először, folytatta Tamás, igenis minden képzőművészeti és építészeti alkotásban megvan az idő dimenziója: ott áll mögötte minden, amit előtte abban a műfajban létrehozta. Vagy éppen mindannak a tagadása. Ezzel is mesél magáról, tehát időt is mesél. Nem most, hanem ekkor vagy akkor horgonyozták le az időben. Arról is mesél persze, hogy pontosan mikor. Csakis abban az összefüggésben látjuk és értjük, vagyis mint va-

lami láthatatlan csóvát, húzza maga után az időt, hogy kurvára költői legyenek a kedvéért. És másodsor: bizonyos értelemben ábrázolja is az időt. Michelangelo DÁVID-ja: maga a diadalmas ifjúság. Nem a gyerekkor, és nem is az öregkor, mondja Michelangelo, és ezzel mellesleg utal mind a kettőre. Vagy ahogy mondjuk egy öregkori Rembrandt-önarckép is tagadja, mert meghaladta az ifjúságot, búcsúzik tőle. Harmadszor – de mit prédikálók én egy ilyen süket köcsögnek. Akarsz megszobort időt látni? Időt szoborban?

A polcrendszer egyik emeletéről leemelt egy művet. A munkaasztalra helyezte, ráirányította az egyik lámpa fénysugarát. Úgy másfél arasznyi magasságú, bronzból készült, realiztikusan kidolgozott, méretarányos férfialakot láttam, és azonnal tudtam, hogy most a Papának lesznek bemutatva, nem fordítva. Tenyéryni, vékony talapzaton jól öltözött úriember áll, és egyik lábát a másik elé téve könyökével könnyedén egy kis asztalon álló régimódi rádióra támaszkodik. Figyelmesen, kissé lehajtott fejjel, a rádiót hallgatja. Szász Imre adott címet a műnek, mesélte Tamás: SZEGÉNY APÁM A HÁBORÚ UTOLSÓ ELŐTTI ÉVÉBEN A RÁDIÓT HALLGATJA. Nem kétséges, a BBC magyar adását hallgatja, gondoltam, akár akkoriban az én apám is minden este, és még rengeteg magyar családfő, olyanok is, akiket közvetlenül nem fenyegetett az elhurcolás veszélye. A kis rádió már akkor elavult, ócska darab volt, új korában is a legolcsóbb fajta, de a Papa, begombolt zakójában, csokornyakkendőben, bal kezét a zakója zsebébe sülyesztve határozottan jól öltözött, mondhatni elegáns fiatal férfi, talán valami kishivatalnok-féle lehet. Jobb csuklóján még a mandzsettája is előbújik a zakóujj alól, ahogy kell. Arcáról komor tűnődést véltem leolvasni. Az elöl lekerekített szárnyú, kétgombos zakó és az oldalt gondosan elválasztott, rövidre nyírt, nyilván vizes kefével lesimított haj is a negyvenes évek elejére helyezi őt. Az ábrázolás nyilvánvalóan miniatűr portré, de nincs túlrészletezve, még anyaghibákat is bőven meghagyott Tamás. Ez az úr nem a vénasszony MAMA egykori férje, hanem a kiskamasz emléke elegáns apjáról, akinek felesége maga is ugyanilyen fiatal és elegáns lehetett akkor, mikor magára maradt a fiával. Időről, nehéz időkről beszélt ez a szobor, személyesen megélt időről, anélkül, hogy bármivel utalt volna rá. Mi tagadás, meghatódtam a PAPÁ-tól is. Ez is egy személyes érzelemmel teli, időt mesélő remek kis szobor volt. Csakugyan megszobort idő. Akár a MAMA, de egészen másféle.

Látta rajtam az ámulatot. Újabb kisplasztikákat rakott elém. Babaházléptéknél valamivel nagyobb, miniatűr tárgyak voltak, nagyjából akkorák, mint a SZEGÉNY APÁM, rézből, bronzból, és volt, amelyik acélból. A méretarányosan kicsinyített valóságos tárgyak varázsa gyerekkorából mindenkinek ismerős, és bennem megmaradt. Ma is irigylem a matchboxszal, legóval, babákkal, kisonattal játszó unokáimat – egykori önmagamat. Az egykor való világnak ezek a játékméretűre szelídített tárgyai a felnőttben nosztalgiát keltenek, az idő múlása miatti szomorúságot, vagyis merőben más érzést, mint a kicsinyített mai autók, vasutak, amelyeket nagyban magunk körül látunk. És teljesen más érzést, mint egy diadalmas lovas szobor, egy akt, egy portré, egy istenábrázolás, egy pietà. Tamás tovább rakta elém a kis remekműveket. Szék háttára dobott zakó: nyilvánvaló, hogy a Papa hiányát ábrázolja, aki – már – nincs is jelen. NAGYMAMA KRENDENCE: teljesen pontos, korhű ábrázolás, a jellegzetes ócska kispolgári konyhabútor tetején még ott áll egy-két megmaradt gyümölcsbefőtt vagy lekvár, a felső és alsó szekrényrészeket elválasztó tálalón egy tál, két valamilyen doboz, a fiókok alatti alsó rész egyik nyitva maradt ajtaja fazekakat láttat. És a fiókoknak fogantyúi vannak, még a felső szekrények négyes osztású tejüvegét vagy muszlinfüggönyét is érzékeltetni tudta Tamás.

Mindezt rézből. El voltam bűvölve. Ez a szobrász nemcsak az agyával és a kezével, hanem a szívével is dolgozik.

Nem hagytott sokáig gyönyörködni, mert máris előttem volt az apró SUSZTERMŰHELY, sűrű rácsos ablakával, nyitva maradt ajtajával, alacsonyra eresztett, ernyős lámpájával, sok apró tárgyával, a mester kis kerek ülőkéjével és munkapadjával. Az ablak alatti polcon javításra váró cipők. Gyerekkori emlékeim közt őrzök egy pontosan ilyet, nem messze tőlünk, a Lejtő út alján volt. Hátulról, vagyis kívülről nézve ezt a kis műhelyt, ezt a miniatűr berendezett színpadot, arra kellett gondolni, hogy azon a nyitva álló ajtón kiment innen valaki. Vajon hová ment? És miért? Miért hagyta nyitva az ajtót? És végleg kiment, vagy visszajött utóbb?

Tamás gyerekkori emlékvilága. Az akkori szabóműhelyek jellegzetes tartozéka, négy karomszerű összehajló ív díszes tengelyére helyezett molett női torzó, a PRÓBABABA. Régi, szép, három lábon álló, harmonikás KAMERA, a kendővel, amely alá bedugta a fejét a mester, mielőtt (Barátságos arcot kérek!) megnyomta a kioldót. Vegyes tüzelésű, magas, díszes, henger formájú vaskályha mellé száradni lerakott, nyitott esernyő. Hirdetőoszlop négy lapja közt csupaszon fuldokló csenevész fácska, egy KÖRÚTI FA. Szenekocsijával, minden külső részletével a MOZDONY, ez a kedves régi masina, amely később életnagyságban is elkészült, és ma egy játszótéren áll, ahol a gyerekek fölmászhatnak rá, és mozgatható részeivel masinisztát játszhatnak.

Aztán az egyik legeredetibb darab a sorozatban, a KÉP KERETBEN, acélből. Festőállványon üres blondelráma, és benne nem valami elképzelt festmény, hanem vízszintes síkban, egy tálon annak másodlagos kellékei: tányér villával és ételmaradékkal, bögre, kulcscsomó, cigarettásdoboz három szál megmaradt cigarettával és gyufa. Persze azért egyfajta profán csendéletnek is fölfogható. Leginkább azonban mégis a festő – nem a művész, hanem az ember –, mégpedig távollétével ábrázolva. Végül a megrázó erejű ELESETT KATONÁK EMLÉKÉRE című darab került eléem. Egy szétlőtt, törött kerekű, teljesen élethű, megbillent, rozsdásodó második világháborús golyószóró, mellette leterített katonaköpeny, amelyen már nem hasal senki. A háború teljes örülete benne van. Az ember odaképzeli a nyilván elesett fiatal katonát is; akit ő nem bírt lelőni, az lelőtte őt.

Igaza lehet a kritikusnak, aki a pop-art által megérintett, némileg hiperrealista tárgyszobroknak nevezte ezeket az egyedülálló kisplasztikákat. Talán én meg, szakmán kívüli szemlélő, nem tévedek túl nagyot, ha azt írom, hogy Fekete Tamás már a hetvenes évek közepén, majd’ negyven esztendeje föltalálta a ma oly divatos retrót.

Sokat megadtam volna bármelyik darabért, de lakáskalandba bonyolódott friss férjként még keveset sem tudtam volna fizetni. Nem is eladók, mondta Tamás, de az egyik polcra leemelt egy tárgyat, és eléem rakta. A tied, mondta. Hatvanvalahány centiméteres, sötétbarna, szálas, kőkemény tiszafából durván faragott Korpusz, a keresztre feszített testnek éppen csak vázlatszerű torzója, a faragás erős, leplezetlen vésőnyomaival. A háta nincs megmunkálva, falra kell akasztani. A fej mellett fölfelé meredő jobb karjának rövid csonkja a szögön függő halott test tehetetlenségét mutatja, a szinte vállból levágott bal kar valamivel enyhébb szögben áll. Az előrebukó fejnek arca sincs, csak a szem és az orr helye képzelhető. A kidomborodó mellkas, a lábszárközépen levágott, térdben kissé meghajló lábak is a holttest tehetetlen csüngését érzékeltetik. Az előrebicsakló fejen rézből készült, hatalmas karmokkal ellátott pánt jelzi a töviskoszorút, és párhuzamos síkban ugyanez ismétlődik lejjebb, az ágyékkendőre utalva. El sem akartam hinni, hogy ez a döbbenetesen erős és karakteres Krisztus-ábrázolás az enyém. Szignója nincs, talán nem is szerepel Tamás műjegyzékében. Évjáratát sem tudom.

A nejlonzacszkóba dugott, csonka Megváltót szorongatva elnéztem, ahogy a két kutya porázát markolva Tamás elsüvít mellőlem a Veres Pálné utcán, mint száguldó kutya-zsánon egy Északi-sark-kutató.

Mikor két hosszabb külföldi út, válás és egyéb viszontagságok után, sokára megint eljutottam hozzá, javában újabb alkotói korszakban járt, és túl volt már egy infarktuson is. Elvált ő is, és bár szoros kapcsolatban, de magányosan élt imádott cicájával. Teljesen új utat jelölt ki magának, eredeti, új témakört, új anyagokat, új technikát: kinetikus gépszobrokat készített, rézből, bronzból, acélból, ébenfából, ezüsből, de kisplasztikai méretekben. Nem mai gépek, nem miniatürizált másolatok ezek a gyönyörködtető, bonyolult, tompán csillogó fémfényű, titokzatos, sosem látott és a valóságban soha nem is létezett masinák. Egy firenzei út alkalmával, mesélte, nagyon megfogta a zseniális reneszánsz építész, Filippo Brunelleschi példátlan bravúrja: állványzat nélkül építette meg a maga tervezte dóm hatalmas kupoláját, Firenze egyik csodás emblémáját. Aztán már csak egy Brunelleschi rajzait, vázlatait tartalmazó album kellett Tamásnak, és megszületett a következő – utolsó – alkotói korszak terve. Megalkotta (megszoborta, mondta ő) a dóm kupolájának egy félkész, beemelésre váró szeptét, amilyen az ő elképzelése szerint az épülés egy pontján talán lehetett. Az egykori darukezelő és fém-munkás konstruktőr tudása és tapasztalata most kamatozott igazán. A HÓDOLAT BRUNELLESCHINEK sorozat többi darabja különféle bonyolult és aszimmetrikus emelőszerkezet, erőátviteli megoldás, a fogaskerék feltalálása előtti kvázi-fogaskerekes, „racsnis” mechanizmus, bonyolult csigarendszer. Aztán a „trepni”, azaz kuplungra emlékeztető fogaskerékrendszer, magyarázta Tamás, amely azt volt hivatva megoldani, hogy a kövek vagy szerkezeti elemek csigasorokkal történő magasba emelése közben az ígás ökröket ne kelljen minduntalan megfordítani és áthámozni. Valójában ez szinte a mai autó tengelykapcsolójának az őse, mondta áhítattal. Éreztem a hangján a szakmabeli, a kései kolléga rajongását, aki érzéseit a nagy mester elvetélt gondolatainak, ötleteinek továbbgondolásával fejezi ki. És volt ott még több, meg sem nevezhető konstrukció à la Brunelleschi, de copyright by Fekete, aki mechanikailag is továbbgondolta és esztétikai síkra, műalkotásokká emelte őket. Mind a tizenkettő, amelyet akkor láttam, működött, forgatható, kézbe vehető, kipróbálható és egészen különleges módon, élményszerűen gyönyörködtető darab volt. Az ember nem állta meg, hogy körül ne járja, meg ne emelje őket, meg ne érintse a gyönyörű, többféle fém színében tükörsima fémfelületeket, ki ne próbálja a mozgatható részeket.

Újabb, nem is tudom, hányadik infarktus szakította meg a Brunelleschi-sorozatot. Fölkerestem a kórházban, kimentünk a bejárat elé, leültünk, Tamás azonnal rágyújtott. Már majd' lerágtam mind a tíz körmömet, annyira kívántam ezt a baszott, kurva cigarettát, mondta, és lehunytt szemmel élvezett. Különben semmi az egész, mondta, megtárgítottak, és holnap már otthon is vagyok. Aztán valamelyik köztéri megbízásáról beszélt, és hogy még mennyi mindent nem láttam a művei közül. Újabb cigaretta. Mondtam neki, hogy örülség, amit művel. Fanyarul elmosolyodott, és megrántotta a vállát. Fene aki bánja, ha vége ennek a rohadt néger életnek. Legalább én magam dugom be a lófaszt a saját seggembe, és még élvezem is.

Hogy ismertem én ezt a fanyar mosolyt, ezt a tehetetlen vállrándítást önpusztító barátaimtól, Pilinszkytól, Latinovitstól, Abodytól, Szász Imrétől! A menthetetlen fajta.

Ő az egyetlen magyar szobrász, akiről már életében regényt írtak, és még túl is élte az íróját. De, mint többen, ő sem kapta meg, ami járt volna neki. A remek fotókkal teli, még életében, dátum nélkül kiadott Fekete Tamás-albumban látom, hogy tizenkilenc

egyéni kiállítása közt egyetlen külföldi volt csak. A nyolc budapesti közt igazán rangos helyen egy sem. Közgyűjteményben tudtommal egyetlen műve sem látható; néhány remek köztéri szobra jelzi csak, hogy élt és dolgozott. Eredetiségben, gondolatiságban, érzelmekben – igenis, érzelmekben – gazdag életműve megérdemelte volna a legnagyobb kitüntetést és az európai hírnevet, bár sohasem beszélt erről. A szakma lenézte, mert nem járt a Főiskolára, lényegében autodidaktaként, a puszta tehetségével tört utat magának. Korunk egyik legnagyobb magyar szobrásza lett.

Fogarassy Miklós

A HÁBORÚ UTÁN*

egy kora nyári napon a házunkkal szembeni parkban – ahol a krinolinszoknyás Déryné akna csonkította karú fehér szobra állt a Krisztina körút mellett – furcsa, édeskés szag csapott meg. Nem tudtam, mi ez. Az ostromot követően sok halottat hirtelenében oda, a park földjébe temettek el – kiderült, a foszló testek hullaszaga érződött a felmelegedő levegőben.

Az ostrom utáni hetekben a házunkban lakó srácokkal csapatba verődve jártunk kannákkal, vödörrel vízért a Krisztina téri plébániatemplom melletti iskola kútjára. Persze háborúsdit szerettünk játszani. A Tabán, a Gellérthegy oldala tele volt kiégett harckocsik roncsaival, égett gumiszagot árasztó tankokkal. A lepusztult domboldalon szenvedélyesen gyűjtöttük a puskatöltényeket; néha a körkörös gang korlátjának peremére szórva gyűjtöttük meg a hüvelyekből kiütögetett puskaport – tűzijátékszerűen, sisteregve körbeégett a vaskorlátot. A körgangos ház asszonyainak legnagyobb riadalmára, ijedt tiltakozására. A kislányok, akik nemrég még a pincék mélyében lapultak, ekkorra már eléggé elvadultak. A nagyobb kölykök voltak a hangadók, a szervezők – én is, bár óvatos és ijedős kislány voltam, néha velük ügködtem, afféle segéderőként.

A kiégett, félig romos lakást úgy-ahogy lakhatóvá tetette anyám. Honvédségi, alezredesi özvegyi nyugdíját egykettőre megvonták – kellett valamit tennie a megélhetésért. Elkezdett nyelvorákat adni, elsősorban angol tanított. Ennek ellenére a nincstelenség határán imbolyogtunk – a kölcsönök, a „zacik”, a zálogba adott dolgok kiváltása vagy meghosszabbítása állandó gondja lett. (Időnként – és ezt csak később értettük meg, holmi „napcsikról” is szót ejtett; a háborús időkből pár illegálisan megmentett Napóleon-aranya is lehetett – végső tartalékként.) Jó ideig tervezgette, hogy ő, az angol és német szakos tanárnő átképi magát az oroszra, de ez csak ötlet maradt. És mit csináljon a háztartással, a két kisgyerekével az akkoriban a harmincas éveinek derekán járó fiatal-asszony? Nem erre készült. Főzni sem szeretett, nem is nagyon tudott – mindenkit irigyeltem kicsit, aki az „anyám főztjét” emlegette; mi meg kénytelenek voltunk az ő gyomordíétás főzelékeit enni. Igyekezett valahogy megoldani az élet praktikumait.

* Részlet egy készülő önéletrajzi könyvből.